

Edebi Metinlerde Tüberküloz*

Tuberculosis in Literary Texts

Julide Sedef Göçmen¹¹Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Mikrobiyoloji AD.<https://orcid.org/0000-0001-8207-8749>**Öz**

Türk ve Dünya edebiyatında/sanatında tüberküloz hastalığı edebi metinlere pek çok kez konu olmuştur. Türk edebiyatında tüberkülozun işlendiği metinlere baktığımızda Tanzimat ve Servet-i Fünun döneminde hastalığın nedeni aşk, aşk acısı ve kavuşamamaktır. Cumhuriyet döneminde ise hastalığın nedeni çoğu zaman fakirliktir. Roman ve şiirlerde konu olan hastalık, aynı zamanda Türk yazar ve şairlerden bazılarının muzdarip de olduğu bir hastalıktır. Dünya edebiyatında da tüberküloz pek çok esere (roman, şiir ve opera vs) ve bazı filmlere konu olmuştur. Dünyaca meşhur ressamardan eserlerinde hastalığı konu edenler bulunmaktadır. Besteledikleri şarkılarda tüberkülozdan bahseden sanatçılar vardır. Türk sanatçılarında olduğu gibi, dünya edebiyatına katkı sunan sanatçılardan da tüberküloza yakalananlar ve hastalıktan vefat edenler olmuştur. Bu yazı ile Türkiye ve dünya edebiyatında / sanatında iz bırakan kişileri anmak amaçlanmıştır. Fakat, mevcut yazıda tüberküloz olan ya da metinlerinde tüberkülozdan bahsetmiş olan tüm sanatçıları ele almak mümkün olamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Şiir, Edebi Metin, Tüberküloz.**ABSTRACT**

Tuberculosis disease has been the subject of literary texts many times in Turkish and World literature/art. When we look at the texts in Turkish literature where tuberculosis is discussed, the cause of the disease during the Tanzimat and Servet-i Funun periods is the love, the pain of love, and the inability to get together. In the Republican period, the cause of the disease was often poverty. The disease, which is the subject of novels and poems, is also a disease that some Turkish writers and poets suffer from. The subject of tuberculosis is mentioned in many works in World literature; It has been used in novels, poems, operas, and some films. There are World-famous painters who focus on the disease in their works. There are also artists who mention tuberculosis in the songs they composed. As is the case with Turkish artists, some artists who contributed to World literature also contracted tuberculosis and died from the disease. With this article, it is aimed to commemorate people who left their mark on Turkish and World literature / art. However, it is not possible for me to discuss all the artists who had tuberculosis or mentioned tuberculosis in their texts. I definitely have my shortcomings. I hope they would forgive me.

Keywords: Novel, Poetry, Literary text, Tuberculosis.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023;13(Özel Sayı):39-43

DOI: 10.31020/mutfd.1400552

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 5 Aralık 2023; Kabul Tarihi – Accepted: 12 Aralık 2023

İletişim – Correspondence Author: Julide Sedef Göçmen <jgocmen@etu.edu.tr>

Giriş

Tüberküloz edebiyatta sık işlenen hastalıkların başında gelir. 19. yüzyılda çok yaygın bir hastalık olan ve o yıllarda tedavisi de olmayan tüberküloz umutsuz âşıkların, yoksulların, hasret çekenlerin hastalığıdır. Günümüzde, yerini AIDS ve kansere bırakmıştır. Ana konusu hastalık olan roman sayısı hem dünya edebiyatlarında hem de Türk edebiyatında oldukça azdır. Dünya edebiyatından akla ilk gelen eser Albert Camus'un "Veba" adlı romanı Türk edebiyatında ise Peyami Safa'nın "Dokuzuncu Hariciye Koğuşu"dur.¹

Selçuk Çıkla, Edebiyat ve Hastalık adlı kitabında on ayrı hastalık türünü roman ve öyküler ekseninde inceler. Bu hastalıkların bir kısmı biyolojik, bir kısmı ruhi hastalıklardır. Frengi, aşk hastalığı, verem ve aşk veremi, haset, intihar deliliği, histeri, bovarizm, narsizm, serbestlik ve delilik bu kitaba konu olan başlıklardır.²

Türk Edebiyatında Tüberküloz

Romanın neden "Osmanlı Dönemi" edebiyatında çok yaygın olmadığını Cemil Meriç şu şekilde açıklamaktadır: *"Divan Edebiyatı'nda roman yok. Niçin Olsun? Batının ilk romanlarından biri Alain-René Lesage tarafından yazılmış 'Topal Şeytan'. Roman kahramanı evinin içini okuyucuya açar, bizi yatak odalarına sokar. Roman başlangıcından itibaren bir ifşadır. Osmanlı'nın ne yaraları vardır ne de yaralarını teşhir etme hastalığı..."* buradan da anlaşılacağı gibi roman yazımı Osmanlı döneminde Tanzimat Dönemi'yle başlar. Daha öncesinde roman formunda eser yoktur.¹

Tanzimat Dönemi romanlarında ölümün taşıyıcı hastalığı olan "tüberküloz" eserlerde o kadar sıklıkla işlenmiştir ki, romantik âşıkların birbirlerine kavuşamama temasının belirgin bir ayırıcı niteliği kazanmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar: *"Devrin edebiyatı başka hastalık bilmez gibidir"* demek zorunda kalmıştır. Türk edebiyatında veremin görüldüğü ilk edebî dönem, Tanzimat Dönemi'dir. Türk edebiyatında veremin geçtiği ilk eser; Mehmet Murat (Mizancı Murat)'ın "Turfanda mı Turfa mı?" adlı romanıdır.¹

Mizan isimli gazeteyi çıkarmasından dolayı "Mizancı Murat Bey", tarih kitaplarından dolayı da "Tarihçi Murat Bey" adlarıyla anılan Mehmet Murat'ın tek yapıtı olan "Turfanda mı, Turfa mı?" isimli yapıtının Roman kahramanı, Mansur (Fransa'da Tıp eğitimi almış)'un İstanbul'a geldiği 1860'lı yılların sonundan başlayarak, 1879' da yazmış olduğu son mektubun tarihine dek yirmi yıllık bir zaman dilimindeki olayları anlatır. 1877'de patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı'na gönüllü katılır. Savaş sırasında orduda gözlemlediği aksaklıkları, düzensizlikleri açıkça eleştirdiğinden amirlerinin hışmına uğrar; gönderildiği sürgünde hastalanır ve ölür. Şemsettin Sami'nin "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat"ı Türk edebiyatındaki ilk roman denemelerinden biridir. 1872 yılında Hadika gazetesinde tefrika edilmeye başlar; bir yıl süren tefrika, üç cüz hâlinde 1873'te tamamlanır ve 1964 yılında Sedit Yüksek tarafından yeni harflerle yayımlanır. Şemsettin Sami'nin roman türündeki tek eseridir. Sonu ölümle biten bir aşk hikâyesi anlatılır. Romanındaki baş kişilerden biri olan Fitnat da vereme yakalanır ancak Fitnat, verem sebebiyle değil de intihar ederek ölür. Halit Ziya Uşaklıgil'in Servet-i Fünun Dönemi'nde yazdığı romanı "Aşk-ı Memnu"da ise konağın uşağı Beşir, konağın sahibinin kızı Nihal'e olan aşkı ve bu aşk sonucu çektiği aşk acısı sebebiyle vereme yakalanır. Uşaklıgil'in Aşk-ı Memnu dışındaki romanlarında da; kahramanların vereme yakalanıp öldüğü görülür. "Nemîde" adlı romanındaki Nemîde, Nail'e âşık olur. Nail'in başkasına âşık olduğunu öğrenen Nemîde bu üzüntü sebebiyle veremden ölür. Yine aynı yazarın "Mai ve Siyah" romanındaki Râci de veremden ölür. Halide Edip Adivar'ın "Vurun Kahpeye" adlı romanında, Aliye adındaki İstanbul'lu genç bir öğretmenin kimsenin gitmek istemediği Anadolu topraklarında yaşadığı içler acısı durumu anlatılmaktadır. Aliye'nin annesi veremlidir. Romanda Aliye şu şekilde betimlenir; *"Aliye, rakik gözlü, enli omuzlu, Yemen'den Kafkas'a, Kafkas'tan Suriye'ye geçmiş ve kaybolmuş kahraman, fakat isimsiz ve talihsiz bir yüzbaşı ile dal gibi narin, zavallı ve hassas Fatih'li veremli bir kadının çocuğu idi."*

Nâbizâde Nazım'ın "Karabibik" (1890'da yayınlanan Türk edebiyatındaki ilk köy romanıdır), Abdülhak Hâmid Tarhan'ın "Finten", Reşat Nuri Güntekin'in "Çalığışu ve Ateş Gecesi", Recaizade Mahmut Ekrem'in "Araba

Sevdası”, Ahmet Mithat Efendi’nin “Felatun Bey ile Râkım Efendi”, Ahmet Mithat Efendi ve Fatma Aliye Hanım’ın birlikte yazdıkları “Hayâl ve Hakikât” romanlarının konusu içinde de tüberküloz hastalığı vardır. Peyami Safa’nın 9. Hariciye Koğuşu, ilk baskısı 1930 yılında yapılmış otobiyografik romanıdır. Peyami Safa’nın en fazla basılan ve beğenilen eseridir. On beş yaşında hasta bir çocuğun 1915 yılındaki başından geçen olayları anlattığı bir hatıra defteri şeklinde kaleme alınmıştır. Romanın baş kişisi ve anlatıcısı olan “Hasta Çocuk”un isminden romanda bahsedilmez. Bilinçli olarak, romancının değil roman kahramanının gözlemlerini esas alan ilk Türk romanıdır. Romanın kahramanı olan 15 yaşındaki genç, dizindeki kemik tüberkülozu hastalığı nedeniyle Dokuzuncu Hariciye Koğuşu’na yatar. Gördüğü tedavi sonucu bacağı kesilmekten kurtulur.

Yukarıda örneklerle açıklandığı üzere, verem, Tanzimat Dönemi romanlarında karşılaşılan en yaygın hastalıktır. Servet-i Fünun Dönemi’nde de sıklıkla işlenen temalar arasındadır.

Türk edebiyatında tüberkülozun romanlardaki hâkimiyeti Cumhuriyet Dönemi’nin başlarında da devam eder. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Huzur” adlı romanında yer alan, romanın baş kişilerinden biri olan Suat tüberküloza yakalanır. Tanpınar’ın “Aydaki Kadın” adlı eserindeki Marie adlı kadın karakterin tasvirinde de tüberkülozla karşılaşılır. Kemâl Tâhir’in ölümünden sonra yayımlanan romanı “Karılar Koğuşu”nda Malatya Cezaevindeki anılarını, İkinci Dünya Savaşı yıllarının Türkiye’sini anlatmak için kullanır. Bu romanda tüberküloza yakalanma sebebi olarak karşımıza Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemi’nde tüberküloza yakalanmaya sebep olarak gösterilen aşk acısı çıkar. Sabahattin Ali’nin “İçimizdeki Şeytan” adlı romanı birbirini severek evlenen, hayata bakış tarzları ve kişilikleri farklı olan iki gencin anlaşamayarak ayrılmasını konu edinen romanıdır. Sabahattin Ali’nin bu eserinde tüberküloza yakalanma sebebi olarak okuyucunun karşısına fakirlik ve bunun doğal sonucu olarak açlık çıkar. Oğuz Atay’ın “Tutunamayanlar” adlı romanında tüberküloz ana olaya etki etmeyen bir şekilde karşımıza çıkar. Bu romanda da tüberkülozun sebebi olarak fakirlik gösterilmektedir. Ayşe Kulin’in Cumhuriyet tarihinin ilk kadın seramik sanatçısı olan Füreya Koral’ın hayat hikâyesini anlattığı “Füreya” adlı romanında verem ana olay şeklinde karşımıza çıkar. Ana kahraman Füreya tüberküloza yakalanır ve uzun bir tedavi süreci sonunda sağlığına kavuşur. Orhan Pamuk’un mekân olarak Kars’ı seçtiği Türkiye’nin siyasî ve sosyal hayatını çizdiği Nobel Edebiyat Ödülü’nü almasını sağlayan “Kar” adlı romanında tüberkülozlu bir kadın karakter okuyucunun karşısına çıkar.^{1,3,4}

Tüberküloz Olan Yazarlarımız ve Şairlerimiz

Peyami Safa, küçük yaşlarda babasını kaybedince annesi ve ağabeyi ile zor şartlar altında yaşamıştır. Yazarın sağ kolunda kemik tüberkülozu hastalığı baş gösterir. O yıllarda içinde bulunduğu durumu otobiyografik romanı Dokuzuncu Hariciye Koğuşu’nda işlemiştir. Karabibik’in yazarı, Nabizade Nazım da kemik tüberkülozu tanısı ile Haydarpaşa Hastanesinde tedavi görmüş ve 31 yaşında tüberkülozdan ölmüştür. Yazar Mahmut Yesari 1945 yılında Yakacık Sanatoryumu’nda vefat etmiştir. Şair Rüstü Onur 22 yaşında ve şair Muzaffer Tayyip Uslu 24 yaşında tüberkülozdan ölmüşlerdir. Her iki şairin Zonguldak’ta lise edebiyat öğretmenleri Behçet Necatigil de 1930’lu yıllarda Kastamonu’da lise eğitimi sırasında vereme yakalanmıştır. Rifat Ilgaz ve Cahit Sıtkı Tarancı da tüberküloz olan yazarlarımızdandır.³⁻⁵

Dünya Edebiyatında Tüberküloz

Tüberküloz, Charles Dickens’in “Dombey ve Oğlu” (1848), Elizabeth Gaskell’in “North and South” (1855), Mrs. Humphry Ward’ın “Eleanor”u (1900) gibi çeşitli Viktorya Dönemi İngiliz romanlarında da yer alır. Victor Hugo tüberküloz temasını defalarca kullanmıştır. Hugo’nun 1831 tarihli “Notre-Dame de Paris” romanında kamburun omurga deformitesinin olası nedeni tüberkülozdur. Hugo’nun Sefiller romanının karakteri (Les Misérables-1862) olan Fantine hastalanır ve sonunda veremden ölür. XIX yüz yıl Rus edebiyatında tüberkülozlu karakterler sıklıkla kullanılmıştır. Fyodor Dostoyevski’nin eserlerinde; “Suç ve Ceza”da Katerina Ivanovna, “Cinler”de Kirillov, “Budala” (The Idiot)’da Ippolit ve Marie veremli ve nihilist roman karakterleridir.

Thomas Mann “Sihirli Dağ” ya da “Büyülü dağ” adlı eserini 1925 yılında yazmıştır. Bu eser 1929 yılında Nobel edebiyat ödülünü almıştır. Roman sanatoryumda geçer ve romandaki baş karakter Hans tüberkülozdur.^{5,6}

Dünya Edebiyatında Tüberküloz Olanlar

Fransız yazar Moliere, 1673’te yazdığı “Hastalık Hastası” isimli oyunun dördüncü temsilinde birden kan kusmaya başlamış ve birkaç saat içinde veremden ölmüştür. Şairlerden John Keats, Percy Bysshe Shelley ve Edgar Allan Poe, Besteci Frédéric Chopin, Roman yazarı Katherine Mansfield, Brontë ailesi, Fyodor Dostoevsky Thomas Mann, W. Somerset Maugham ve Robert Louis Stevenson, sanatçılardan Jean-Antoine Watteau, Elizabeth Siddal, Marie Bashkirtseff ve Aubrey Beardsley hastalığa yakalanmış ünlülerdir.⁶

Bu yazı ile Türkiye ve dünya edebiyatında/sanatında eserlerine tüberkülozu konu edenlerle, kendileri tüberküloza yakalanmış olan eser sahiplerini konu ettik. Edebiyata/sanata iz bırakan kişileri anmış olduk. “Edebi Metinlerde Tüberküloz” başlığı ile sanat dünyasında kısa bir gezinti yapmış olduk. Tüberküloz olan ya da metinlerinde tüberkülozdan bahsetmiş olan tüm sanatçıları ele almamız mümkün değildir.

Bu metni niçin yazdım?

Robert Koch, 24 Mart 1882’de basili tanımlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü önerisi ile, 1996 yılından beri 24 Mart tarihi “Dünya Tüberküloz Günü” olarak ilan edilmiştir (**Şekil 1**).^{7,8}

Şekil 1. Robert Koch (resimdeki), 24 Mart 1882’de Berlin Fizyoloji Enstitüsü’nde, tüberküloz patojeninin keşfini duyurdu ve “Tüberküloz Etiyolojisi” konulu konferansıyla bir gecede dünyaca ünlü oldu.

Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Mikobakteri Çalışma Grubu’ndan 24 Mart 2023’te Dünya Tüberküloz Günü’nde “Edebi Metinlerde Tüberküloz” başlığı ile bir sunum hazırlamam istenmişti, bu yazı o tarihteki sunum metnine sadık kalınarak hazırlanmıştır.

Cumhuriyetimizin 100 yılına armağan olsun.

Bilgi

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. Kalkan MS. 19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Verem Hastalığı. T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul: Yüksek Lisans tezi; 2017.
2. Çıkla S. Edebiyat ve Hastalık. 1st ed. İstanbul: Kapı Yayınları; 2016.

3. kitaphaber.com.tr [Internet]. Mustafa Atalay, Kötülüğün Doğası mı Hastalığın Edebiyatı mı? Available from: <https://www.kitaphaber.com.tr/kotulugun-dogasi-mi-hastaligin-edebiyati-mi-k4173.html>
4. Uğurlu YS. Türk Romanında Verem Üzerine Bir İnceleme. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2020;8(15):57-69.
5. ivek akademi.org [Internet]. Dr. Mahmut Tokaç, Verem ve Sanat. Available from: <https://ivek akademi.org/blog/verem-ve-sanat/>.
6. academic-accelerator.com [Internet]. Cultural Depictions Of Tuberculosis. Available from: <https://academic-accelerator.com/encyclopedia/cultural-depictions-of-tuberculosis>.
7. thecollector.com [Internet]. Romanticizing Death: Art in the Age of Tuberculosis. Available from: <https://www.thecollector.com/tuberculosis-art/>.
8. The Robert Koch Institute [Internet]. Robert Koch: One of the founders of microbiology. Available from: https://www.rki.de/EN/Content/Institute/History/rk_node_en.html